

וראה בהערה לרש"י פסוק כט. בביאור לרש"י אחרי יח, ב.

שם: ונלשון הזה מלינו שהוא נדרש בכמה מקומות

מצינו בכמה מקומות בתורה שרש"י מפרש את המלים "אני ה'", לפעמים נאמן לשלם שכר ולהפרע, ולפעמים פירוש אחר. ומובן שבכל מקום ומקום חייב להיות הכרח לזה (כשמפרש "נאמן לשלם שכר" כוונתו לשלול פירוש אחר, וכשמפרש פירוש אחר - ישנה סיבה באותו פסוק המכריחה לפרש כן).

שם: נאמן להפרע... נאמן ליתן שכר

המשכיל לדוד מפרש שהכוונה היא או לשכר (כשאמור אצל קיום מצוות) או לעונש (כשאמור אצל עונש). אבל מלשון רש"י משמע ש"אני ה'" מכיל הן שכר והן עונש. וכן מפורש ברש"י קדושים (יט, טו): "אני ה'", נאמן לשלם שכר ונאמן להפרע. ומה שכתבו המפרשים - צריך עיון.

ומכך שרש"י מפרש כן בקדושים שם, מבלי להביא הוכחה לפירושו, מובן שזהו הפירוש הפשוט של מלים אלו; ובמילא, במקום שמפרש "אני ה'", נאמן לשלם שכר; אלקיכם, נאמן להפרע" (שלח טו, מא) - שם צריך פירוש מיוחד.

ו, גד

וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם: וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען את ארץ מגריהם אשר גרו בה

וארא אל אברהם: ...ורבותינו דרשוהו לענין של מעלה, שאמר משה למה הרעותה (שמות ה, כז), אמר לו הקב"ה: חבל על דלצדין ולא משתכחין, יש לי להתחונן על מיתת האבות, הרבה פעמים נגליתי אליהם באל שדי ולא אמרו לי מה שמך, ואתה אמרת מה שמו מה אומר אליהם (שמות ג, יג).

וגם הקמותי וגו': וכשנשק אברהם לקבור את שרה לא מלא קרקע עד שקנה צדמים מרובים, וכן ציחק ערערו עליו על הבחורות אשר חפר, וכן ציעקב ויקן את חלקת השדה לנטות אהלו (וישלח לג, יט), ולא הרהרו אחר מדותי, ואתה אמרת למה הרעותה כו' (רש"י פסוק ט).

בסוף פרשת שמות, על הפסוק "עתה תראה אשר אעשה לפרעה", מפרש רש"י "הרהרת על מדותי, לא כאברהם שאמרתי לו כי ביצחק יקרא לך זרע, ואחר כך אמרתי לו העלהו לעולה, ולא הרהר אחר מדותי. לפיכך עתה תראה, העשוי לפרעה תראה ולא העשוי למלכי שבע אומות כשאביאם לארץ".

מדרש חכמה

וצריך ביאור בשינויים שבין שני המקומות:

- א. שם מביא רש"י מאברהם בלבד, ואילו כאן הוא מביא מכל שלשת האבות.
- ב. לגבי אברהם שם נקט עקידת יצחק, וכאן - קבורת שרה.
- ג. שם כותב שמושה הרהר על מדותיו של הקב"ה כפשוטו של מקרא, וכאן - כמדרש רבותינו.

והביאור:

"ויאמר ה' אל משה עתה תראה וגו'" בא כמענה על טענתו של משה כלפי הקב"ה "למה הרעותה לעם הזה גו' ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה". שכן, טענתו של משה היתה שכתוצאה מכך שהלך בשליחותו של הקב"ה - הורע מצבם של ישראל; ועל זה ענה לו הקב"ה "עתה תראה גו'", שאפילו במצב כזה אין להרהר, שכן מצינו באברהם שגם במצב דומה לא הרהר אחר מדותיו של הקב"ה.

פירוש: הקב"ה הבטיח לאברהם שיתן לו בן, ולא עוד אלא "כי ביצחק יקרא לך זרע" - שהוא יהי' ממשיך משפחתו של אברהם. וכשאמר לו הקב"ה "העלהו לעולה", הרי הבטחת הקב"ה גרמה לו צער וכאב נוסף. וכנראה במוחש, שלא הרי כאבו וצערו של אב חשוך בנים כהרי כאבו וצערו של אב שנולד לו בן יחיד לעת זקנתו, ותקותו ובטחונו שהוא ימשיך את משפחתו, ובנו זה ניטל ממנו, ולא עוד, אלא שהוטל עליו לשחוט אותו כמו ידיו.

ולכן אין רש"י מביא את המאורע של קבורת שרה, שאינו בדומה ממש לנידון דידן: הבטחת הארץ עצמה לא היתה הסיבה לכך שהוצרך אברהם לשלם דמים מרובים עבור מערת המכפלה (והוא הדין לבארותיו של יצחק וחלקת שדהו של יעקב).

והנה, לפירוש רש"י בפשוטו של מקרא בתחלת הפרשה, רק (תחלת) הכתוב "וידבר אלקים אל משה" תוכנו "דבר אתו משפט על שהקשה לדבר ולומר למה הרעותה לעם הזה", מה שאין כן ההמשך "וארא אל אברהם וגו'" אינו המשך הטענה למשה על זה ש"הקשה לדבר כו'". מה שאין כן "רבותינו" דורשים כתובים אלו "לענין של מעלה", והם חלק מתשובתו של הקב"ה על שאלותיו והרהוריו של משה בכלל, שתחילתם "ואתה אמרת מה שמו מה אומר אליהם"; ולכן שייכים בנידון דידן המאורעות של כל שלשת האבות, שבהם "לא הרהרו אחר מדותיו", ובשלשתם מאותו סוג - שעל ידי אמירתו של הקב"ה לא נגרם צער נוסף.

גם יש לומר:

שלשת המאורעות שאירעו אצל האבות (שרש"י מזכיר כאן) היו בעניניהם האישיים (ולא בענינים הקשורים אליהם בתור אבות האומה). לכן אין מאורעות אלו יכולות להוות טענה נגד הרהורו של משה, כי אפשר לחלק ולומר שהאבות לא הרהרו משום שחששו "שמא משהבטחתי נתלכלכתי בחטא" (רש"י וישלח לב, יא - לגבי יעקב), ולכן לא קיים הקב"ה הבטחתי אליהם; אבל משה הרהר משום ש"הרע לעם הזה", כלל ישראל (והרי לא יתכן שחטאו של משה היא שגרמה לכך).

לכן בסוף פרשת שמות, בטענת הקב"ה למשה למה הרהר בענין הנוגע לכללות האומה, מביא רש"י את נסיון העקידה, שגם הוא דבר הנוגע לכלל ישראל - לכל הדורות שהיו עתידים לצאת מאברהם.

וכל זה הוא בדרך הלימוד בפשוטו של מקרא, אבל לפי דרך הלימוד של הדרש ("ורבותינו דרשוהו"), אפשר להביא גם ממה שאירע לאבות באופן אישי. כי מכיון שנאמר במדרש (ב"ר פמ"ז, ו) "האבות הן הן המרכבה", לא הי' שייך אצלם כלל אפשרות של "נתלכלכתי בחטא", ונמצא שאין הבדל לגבי הרהור בין עניניהם האישיים (לכאורה) ועניניהם בתור אבות האומה.

ואין המדרש מתיישב אחר המקרא מפני כמה דברים... לכן אני אומר: יתיישב המקרא על פשוטו דבר דיבור על אופניו, והדרשה תדרש. שנאמר (ירמ" כג, כט): הלל כה דברי כאש נאום ה' וכפטיש יפוצץ סלע, מתחלק לכמה ניצוצות.

צריך ביאור:

א. מאחר שאין המדרש מתיישב אחר המקרא - מדוע מביאו רש"י, לכאורה לא הי' לו אלא לכתוב (כדרכו) "יש מדרשי אגדה רבים".

ב. "והדרשה תדרש" - אם מתכוין רש"י ללמדנו שדרך הדרש אמיתי הוא (שכן דברי תורה הם "כפטיש יפוצץ סלע"), הי' לו ללמדנו זאת בפעם הראשונה בה כתב שאינו מביא בפירושו אגדות שאינן מיישבות את דברי המקרא (כראשית ג, ח).

ג. דרכו של רש"י לכתוב דבריו בסגנון ברור, אבל דבריו "מתחלק לכמה ניצוצות" אינם ברורים, שכן אפשר לפרש שהכוונה (א) לסלע, (ב) לפטיש, (ג) לניצוצות היוצאים מהכאת הפטיש בסלע (וכפי שהאריכו מפרשי רש"י).

ד. גם בפרשת וישלח (לג, כ) מביא רש"י שני פירושים, פשוטו ומדרשו, ומסיים "ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע, מתחלקים לכמה טעמים, ואני ליישב פשוטו של מקרא באתי". וקשה: א. שם כותב "מתחלקים לכמה טעמים" (והיינו א) ש"כפטיש גו" הכוונה - כפשוטו - שהפטיש מפוצץ את הסלע, (ב) שמפרש

גם את הנמשל - "מתחלק לכמה טעמים"; וכאן כותב "מתחלק לכמה ניצוצות" (שבזה (א) אינו ברור מה מתחלק, כנ"ל, (ב) אינו מדבר כלל אודות הנמשל). ב. כאן מביא גם תחלת הכתוב: "הלא כה דברי כאש נאום ה'", ולכאורה הוא מיותר.

והביאור:

בכתובים כאן ישנם שני קשיים, אחד בלשון הכתוב ואחד בתוכנו:

על הכתוב "וידבר אלקים אל משה" בתחלת פרשתנו מפרש רש"י "דבר אתו משפט על שהקשה לדבר ולומר למה הרעותה לעם הזה". לפי זה נמצא, שמלים אלו הם ענין בפני עצמו, הבא כהמשך לפרשה שלפני, והמלים "ויאמר אליו אני ה'" הם התחלת ענין חדש - הקדמה למה שכתוב אחרי זה שהקב"ה יקיים את הבטחתו להאבות ויוציא את בני ישראל ממצרים ויביאם לארץ ישראל.

וקשה בשנים:

א. מדוע נחלק פסוק אחד ("וידבר גו' ויאמר גו'") לשני עניינים?

ב. למה נחלק ענין אחד (דברי המשפט למשה) לשתי פרשיות (וסדרות) נפרדות?

נוסף לקושי זה בלשון הכתוב ישנו גם קושי בתוכן הכתוב: איך יתכן שבין "דברי משפט" אלו לא הזכיר הקב"ה למשה את התנהגותם של האבות, שלמרות צרותיהם לא הרהרו אחרי מדותיו?

מסתבר, איפוא, וכפשטות, שאמנם הקב"ה הזכיר זה ואמר לו "חבל על דאבדין כו'", כפירוש המדרש.

זהו שרש"י אומר "והדרשה תדרש", ולא "יש מדרשי אגדה רבים": כאשר ישנו קושי מסויים בלשון המקרא לפי הפירוש הפשוט, ולפי המדרש מתורץ קושי זה (אבל המדרש אינו מתיישב כלל במקרא) - כותב רש"י "יש מדרשי אגדה רבים" וכיוצא בזה, אך אינו מעתיק את דברי המדרש, כי מתוכן הכתוב אין הוכחה והכרח לפירוש המדרש (מדרש כזה אינו בגדר פשוטו של מקרא כלל); מה שאין כן בנידון דידן, הרי למרות שאין המדרש מתיישב אחר המקרא, מכל מקום תוכן הכתובים (לא רק לשונם) מכריח אשר (בנוסף לפשוטם) יש (גם) לפרשם על דרך הדרש: "והדרשה תדרש".

היינו שלפי פשוטו של מקרא תוכן הכתובים הוא כפול: הם כוללים הן את הדיבורים המפורשים בכתובים לפי פשוטם, והן דיבוריו של הקב"ה למשה המרומזים במלים שבכתוב לפי מדרש רבותינו.

(והרי מקרא זה האומר "והדרשה תדרש" דומה למקומות בהם כותב רש"י "אין המקרא הזה אומר אלא דרשני". אלא שמכל מקום יש שינוי עיקרי ביניהם: במקומות אלו אין כלל ישוב למקרא לפי דרך הפשט, ולכן עיקר פירושו הוא לפי הדרש ("אלא דרשני"); ואילו כאן יש פירוש בדרך הפשט, ויתרה מזו - הוא פירושו הראשון של רש"י, כי דוקא על פיו "יתישב המקרא על פשוטו דבר דיבור על אופניו", ובכל זאת - פשט זה עצמו של הכתוב "אומר" ותובע לפרש כתוב זה גם בדרך הדרש.

ומאחר שאופן כזה בפירוש הכתובים לא נודמן עד כאן - כותב רש"י "לכן אני אומר כו' והדרשה תדרש וכו'" רק כאן).

ומכיון שפירוש זה מסוג חדש הוא (דרש המוכרח מתוך פירוש בדרך הפשט) - הוצרך רש"י להביא רא"י לזה, ולכן כותב (ומביא גם תחלת הכתוב) "שנאמר כה דברי כאש כו' מתחלק לכמה ניצוצות":

בשינויים מלשונו בפרשת וישלח מבהיר רש"י שכוונתו היא כפשטות משמעות לשונו: האש, היינו דברי התורה שנמשלו לאש, הוא שמתחלק לכמה ניצוצות (שכן לשון "ניצוצות" מתאים לגבי אש), כשם שהפטיש מפוצץ את הסלע לכמה חלקים.

והנה, ניצוצות דומים זה לזה בכמותם ובאיכותם, ואינם שונים זה מזה אלא במקומם (כל אחד ניתז לעבר אחר). אף כאן: בפסוקנו ישנם שני פירושים שלשניהם יש תוכן והכרח מאותו סוג - בדרך הפשט (היינו אותו ה"טעם", כדלהלן), וההבדל ביניהם אינו אלא "במקומם" בלבד - פירוש אחד מצוי בפשט לשון הכתוב ופירוש אחד מצוי בדרש לשון הכתוב.

אבל בפרשת וישלח מפרש רש"י שני פירושים, אחד בדרך הפשט ואחד בדרך הדרש (וההכרח לפירוש זה אינו תוכן הכתוב אלא רק לשונו בלבד), ולכן כותב רש"י "כפטיש יפוצץ סלע": כשם שהסלע מתפוצץ (על ידי הפטיש) לכמה רסיסים, שכל אחד מהם שונה מחבירו, כן "דברי תורה... מתחלקים לכמה טעמים" - לאופני לימוד (פשט, דרש ועוד) השונים זה מזה בתוכנם ו"טעמם".

שם: וכשנבקש לזכור את שיהיה לא מלא קרקע עד שקנה נדמים מרוצים... וכן ציעק ויקן את חלקת השדה לנטות אהלו

באברהם כותב רש"י "בדמים מרובים", ואילו לגבי יעקב אינו אומר כן.

וטעמו ונימוקו עמו:

יעקב אכן לא שילם "דמים מרובים", שהרי בפסוק שם נאמר "ויקן את חלקת